

Kristi mordere

Jøder i danske passionsberetninger fra middelalderen

Af Jonathan Adams

The image of the Jews as the killers of Jesus has its origins in the Gospels where Jews are portrayed as responsible – directly or indirectly – for the Crucifixion. The enduring myth of the Christ-killer has evolved over nearly two millennia to find a variety of expressions in religion, politics, philosophy, literature and drama. In this article, I examine how Jews are portrayed as murderers in late medieval descriptions of the Passion found in Old Danish sermons and devotional literature. The influence of the saints Augustine of Hippo, Thomas Aquinas and Birgitta of Sweden is examined as also is the question of Jewish culpability in each of the texts and what this would have meant to the audience and readers. The Christ-killer motif is shown to be an effective and flexible tool for the Church in marking the boundaries of *vita christiana* and in teaching empathy and spirituality to its members.

Jøderne tog Vor Herre og bandt ham til et træ og satte ham under bevogtning.
Dernæst førte de ham bundet bort derfra. Og her naglede jøderne
Jesus til korset.

(oversættelse af runeindskrift på døbefonten i Aakirkeby, Bornholm, ca. 1200)

Indledning

Jøderne slog Jesus ihjel! Sådan er det blevet forkyndt overalt i Europa i århundreder. Fra middelalderen finder man utallige beskrivelser af grusomme, onde jøder, der plager og piner Jesus til døde, eller som genlever deres tortur og korsfæstelse af Guds søn ved at vanhellige oblater eller myrde kristne børn på rituel vis. I danske tekster fra middelalderen er der dog ret få beskrivelser af samtidige jøder og deres aktiviteter. Den jøde, som man finder her, er et fastfrosset billede af den onde nytestamentlige jøde, som stort set er uforandret og uforanderligt. Jøderne i gamle danske tekster er kristne, teologiske konstruktioner, der fortæller en masse om de gejstliges bekymringer, men intet om jøder.

Ophavet til billedet af de onde jøder er forestillingen om den Kristus-myrdende jøde, den mest holdbare antijødiske myte i den vestlige verden. Men selv om billedet af Kristi mordere stort set er uforandret, forekommer det mig, at den måde, det anvendes på, varierer meget i beretninger om passionen og korsfæstelsen. Og denne variation havde konsekvenser for jøderne både i disse historier og i samtiden.

Et udsnit af døbefonten i Aakirkeby. Tegning af Magnus Petersen i Ludv. F.A. Wimmers monografi *Døbefonten i Åkirkeby Kirke* (København, 1887, tav. II).

Ifølge Det Nye Testamente var nogle af jødernes religiøse ledere involveret i den proces mod Jesus, der ledte frem til romernes korsfæstelse af ham. I middelalderen blev der dog lagt større vægt på jødernes andel i processen. At det var jøderne, og ikke de romerske myndigheder, som skulle fordømmes for Jesu korsfæstelse og død, blev efterhånden den mest udbredte opfattelse blandt almindelige mennesker.

De Kristus-myrdende jøder findes i nogle af de ældste tekster på dansk. Døbefonten fra Aakirkeby på Bornholm dateres til ca. 1190-1225. De elleve flotte romanske billedfelter udkåret i sandsten og deres tilhørende runeristede forklaringer udgør den ældst bevarede folkesproglige fortælling i Danmark om Jesu liv og dækker tiden fra bebudelsen til hans død. De tre sidste relieffer – dvs. knap 25% af indskriften og billedfelterne – er afsat til at beskrive og afbilde Jesu mishandling og korsfæstelse i hænderne på jøderne. Jøderne får alene hele skylden for korsfæstelsen. De beskyldes for at have bundet, pryglet og sågar naglet Jesus til korset. Der er ingen Pilatus og ingen romerske soldater på døbefonten i Aakirkeby.

I en anden af de tidligste religiøse tekster fra Danmark, *Mariaklagen*, et runeskrevet håndskriftsfragment fra ca. 1325, læser man:

O uih uslæ iuþha, O uih umilde iuþha, sparer mik æi. Mæþan i kryzæn min ening sun, kryzær ok mik hans usla moþær, ællar mæþ annan besk døþ dræpær mik, at iak þo dør mæþ hanum

(O ve jer, elendige jøder! Oh ve jer, onde jøder! Spar mig ej! Mens I korsfæster min eneste søn, korsfæst også mig, hans elendige moder, eller dræb mig med en anden besk død, at jeg dog må dø med ham.)¹

De korsfæstende jøder er et udbredt motiv i religiøs litteratur, f.eks. middelalderlige bønner og andagtsbøger,² men man læser også om dem i verdslig litteratur.³ Det er dog ikke kun i skriftlige kilder, at man kan finde de Kristus-myrdende jøder. De bevarede middelalderlige kalkmalerier fra danske kirker vidner om en udbredt billedlig fremstilling af jøder i gang med at håne og korsfæste Jesus.⁴ På trods af manglende fysisk tilstedeværelse i Danmark blev jøderne flittigt brugt i rollen som Kristi mordere af herboende gejstlige. Forestillingen om jødernes skyld i Jesu død blev først tilbagevist af Vatikanet i erklæringen *Nostra Aetate* efter Det Andet Vatikanconcil i 1965 – tyve år efter holocaust vel at mærke.

I denne artikel opsporer jeg udviklingen af ideen om jøderne som Kristi mordere og ser nærmere på tre danske passionsberetninger fra middelalderen: to prædikener fra ca. 1450 og 1515 og en passionsandagt trykt i 1509. Disse tekster indeholder detaljerede beskrivelser af jødernes rolle i Jesu tilfangetagelse, dom og henrettelse. Jeg vil undersøge, hvordan jøderne fremstilles og til hvilket formål teksterne anvender Kristi mordermotivet. Jeg vil vise, at motivet blev brugt på forskellige måder i disse tekster for at opfylde forskellige aspekter af den kristne teologi og forfatterens formål. Ved at undersøge sådanne tekster skrevet på folkesproget kan man afdække, hvordan kirkens autoritative lære angående jødernes rolle i Jesu passionsvandring og korsfæstelse blev anvendt til at påvirke almindelige menneskers religiøse praksis og viden.

Historien om en historie

Allerede før evangelierne så dagens lys, havde Paulus fremstillet jøderne som Kristi mordere (1 Tess 2. 14-15), og i Apostlenes Gerninger (2. 23; 2. 36; 4. 10; 4. 27; 5. 30; 10. 39; 13. 27-28) – formodentlig skrevet af samme forfatter som Lukasevangeliet – står der også, at det er jøderne, som korsfæstede og slog Jesus af Nazareth ihjel. Selv om Det Nye Testamente lægger en del af ansvaret for korsfæstelsen over på jøderne, bliver de dog ikke fordømt af hverken Paulus eller evangelisterne, som naturligvis udmærket var klar over, at Jesus og disciplene var jøder (og flere af dem selv var det samme). Fordømmelsen begynder

imidlertid kort efter i den periode, hvor kristendommen og jødedommen begyndte at skilles. Efterhånden kom kristendommen til at stå ved siden af – i stedet for inden for – det jødiske fællesskab, og for at fremme denne selvstændiggørelse og skabe en kristen identitet var man nødt til at klargøre og præcisere religionens grænser. Kirkefædrene satte de kristne og deres Nye Testamente på den ene side op over for jøderne og Det Gamle Testamente på den anden. Kristi og korsets livgivende magt blev tegnet i kontrast til jødernes drab på Gud og deres efterfølgende straf, bevidnet af Templets ødelæggelse og det jødiske folks uddrivelse af Jerusalem.

I Melito af Sardis' homilie *Peri Pascha* (ca. 165) møder man anklagen mod jøderne for Kristi mord for første gang.⁵ Han skrev: »Og hvor er han blevet slået ihjel? I midten af Jerusalem! Af hvem? Af Israel!«⁶ I evangelierne har både Pilatus og de romerske soldater en fremtrædende rolle i Kristi pinsel og korsfæstelse, men i *Peri Pascha* er de ikke nævnt med ét eneste ord. Modsat Paulus er det for Melito kun jøderne, der bærer skyld. De eneste formildende omstændigheder var ifølge Melito, at jøderne ikke vidste, hvem Jesus var: »Men I viste jer ikke at være Israel, fordi I ikke så Gud. I genkendte ikke Herren«.⁷

For senere kirkefædre var spørgsmålet om, hvorvidt jøderne vidste, hvem de slog ihjel, ikke så entydigt. Det er ikke så mærkværdigt, da der er modstridende fortællinger i deres kildetekst, Det Nye Testamente. Jøderne beskrives her som både uvidende og vidende om Jesu status som messias og/eller Gud.⁸ Spørgsmålet om, hvorvidt jøderne bevidst slog Gud ihjel, fyldte mere og mere blandt teologer og havde stor betydning for, hvordan de jøder, der levede iblandt dem, skulle behandles.

Augustinus (354-430) understregede, at jøderne også bar skylden for Jesu drab, selv om det var romerne, der rent fysisk korsfæstede ham:

Lad nu ikke jøderne sige, at de ikke har slået Kristus ihjel. Til dette formål overrakte de ham til dommeren, Pilatus, for at de måtte fremstå som om de var uskyldige i hans død (...) Men hvis han [*Pilatus*] er skyldig, fordi han handlede uvidende, er de så uskyldige, som tvang ham til det? Under ingen omstændigheder! Men Pilatus dømte ham og beordrede, at han blev korsfæstet, og på denne måde dræbte han ham. O jøder, I slog ham også ihjel! Hvordan dræbte I ham? Med jeres tunges sværd: for I hvæssede jeres tunge. Og hvornår slog I til? Da I råbte »Korsfæst ham! Korsfæst ham!«⁹

Ikke desto mindre fastslog Augustinus, at jøderne havde dræbt Jesus på grund af hans gudsbespottelse uden at vide, at han var »den sande Gud«. Senere kirkemænd fulgte Augustinus' lære. For eksempel mente Anselm af Canterbury (1033-1109), at »intet menneske nogensinde kunne ønske – i hvert fald bevidst – at dræbe Gud«. ¹⁰ Derfor måtte jøderne have handlet ud fra uvidenhed og skulle ikke fordømmes. ¹¹ Petrus Alfonsi – en spansk jøde, som konverterede til kristendommen i 1106 – mente til gengæld, at havde jøderne vidst, hvem Jesus var, så ville de have opfyldt hans ønske om at blive ofret for at frelse menneskeheden. Men det er netop, fordi at »de benægtede ham og dræbte ham af misundelse« i stedet for at have dræbt ham for at opfylde profetierne og frelse menneskeheden, at de er fordømt. Jøderne havde åbenbart slået Jesus ihjel af de forkerte grunde. ¹² Augustinus' lære om jødernes blindhed dominerede middelalderens syn på jøderne og tjente indtil det tolvte århundrede som grundlag for en vis tolerance over dem.

I løbet af det tolvte og trettedende århundrede kan man fornemme en voksende afstandtagen fra Augustinus' syn på jødernes uvidenhed. Der kom en ny interesse for deres status inden for kristenheden på grund af de nyoprettede universiteter og korstogenes opkomst. Da de kristne fik kendskab til Talmud, indså de, at jøderne ikke bare overholdt Det Gamle Testamente, men at de også tilsluttede sig de talmudiske skrifter i stedet for Det Nye Testamente. Ved at acceptere Talmud afviste de Jesus bevidst og med vilje. Jøderne kunne derfor ikke længere beskyttes som uvidende og blinde. Denne opfattelse af »jødisk intentionalitet« ændrede de kristnes syn på jødernes rolle som Kristi mordere. Dette ses først i skrifter af Peter Lombarden (ca. 1100-60). For ham at se var det umuligt at slå Jesus ihjel ud af misundelse uden at kende til, at han var Guds søn, og han skrev derfor, at jødernes ledere godt vidste, hvem Jesus var. Ifølge ham var de jødiske ledere – hvis ikke hele det jødiske folk – skyldige i Jesu død. Thomas Aquinas (1225-74) udviklede Peter Lombardens argumenter og i *Summa Theologica* fandt han på en ny – og for jøderne katastrofal – forklaring, nemlig at jøderne var »bevidst uvidende«:

For de så de åbenlyse tegn på hans guddommelighed, men de for-dærvede dem ud af had og misundelse til Kristus, og de ville heller ikke tro på hans ord, hvormed han erklærede sig at være Guds Søn. ¹³

Ifølge Thomas' argument ønskede jøderne at blive i uvidenhed for ikke at forhindres i at synde. Denne ikke-letforståelige idé går ud på, at jøderne havde holdt sig uvidende med vilje, og at denne form for »bevidst uviden-

hed« forøger deres synd og ansvar. Jøderne var ikke længere bare blinde og uvidende – de blev nu beskrevet som hårdhjertede, stædige og fuldt bevidste om, at det var Gud, som de slog ihjel. De havde genkendt Jesus, og det var netop af den grund, de slog ham ihjel. Thomas Aquinas' holdning blev fulgt af især franciskanerne og dominikanerne, som Pablo Christiani (d. 1274), Raymundus Martinus (1220-85), Johannes Duns Scotus (ca. 1265-1308) og Nicholas de Lyra (ca. 1270-1349). Deres tone over for jøderne var endnu hårdere end Thomas', og jøderne kom nærmest til at fremstå som monstre i ondskabens tjeneste. Denne teologiske udvikling fra Paulus til senmiddelalderen danner baggrund for de tekster, som undersøges nedenfor.¹⁴

Prædikener

Ved Det Fjerde Laterankoncil (1215) blev det besluttet, at lægfolket skulle instrueres mere dybtgående om synd og sakramentale forpligtelser gennem ordentlig og hyppig prædiken. På denne måde fik den analfabetiske befolkning religiøs undervisning og blev belært om den middelalderlige kristendoms samfundsmæssige normer. Det bevarede prædikenmateriale giver læseren i dag mulighed for at undersøge udvekslingen mellem den autoritative teologi og dens folkelige fortolkning og forkyndelse. Og man kan afdække de kulturelle forestillinger som gennem hyppig genfortælling prægede lytternes bevidsthed.

I middelalderen blev der prædikeret over hele Danmark mindst en gang om ugen – både i kirkerne og uden for af omrejsende tiggermunke. I dag har vi dog kun seks bevarede håndskrifter og tryk, der indeholder førreformatoriske prædikener på dansk. Af disse er der kun to, der indeholder langfredagsprædikener med beskrivelser af jøder og deres formodede adfærd under Jesu passionsvandring: Christiern Pedersens *Jærtegnspostil* fra 1515 og håndskriftet Gammel Kongelige Samling 1390, 4to på Det Kongelige Bibliotek fra ca. 1450.

Jærtegnspostillen

Christiern Pedersen blev født ca. 1480 i Helsingør og studerede i Roskilde, Greifswald og Paris. Han blev både kannik, ærkebiskoppens kansler og Christian II's præst. Til sidst konverterede han til lutheranismen og

var med til at oversætte Biblen til dansk.¹⁵ Hans *Jærtegnspostil* fra 1515 var med 211 foliosider det hidtil største trykte værk på dansk. Bogen er skrevet på et klart og forståeligt dansk i en noget uraffineret stil. Dens fremstilling er forenklet og populariserende, og bogen henvender sig til et bredt publikum uden større lærdom, nemlig til »Alle enfoldige Danske folk som icke forstaa latine«. Det overordnede formål i bogens langfredagsprædiken er at vække tilhørernes empati med Jesu lidelser og deres taknemmelighed over hans selvopofrelse. Den tager udgangspunkt i en meget fri dansk oversættelse af Johannesevangeliets kapitler 18-19. Den er efterfulgt af en »Vdtydning«, som tilføjer en del beskrivelser, bevæggrunde, handlinger og personnavne, som ikke findes i evangeliet. Et eksempel er beretningen om Jesus, der bliver slæbt gennem Kedrons bæk på vej til Jerusalem efter sin anholdelse:

Her scriffue somme doctores ath den tiid de komme till den aa som løber mellem staden oc oliueti bierg offuer huilken der laa en spong [et gangtræ] oc bro som de pleyde at gonge [gå] offuer paa naar det vor høyt vande Der slebede de vor herre vden faare [udenfor] i vandet paa de hwasse stene meth rebene som de hagde om hanss halss oc lifff Oc røcthe [skubbede] hannem om kwld i vandet en dog det vor icke swarlige dybt Der slebede de hannem bort oc igen till han vor saa gaat som halff død¹⁷

Jøderne beskrives konsekvent som »vmilde [grumme, ugudelige]« (s. 350, 351, 363, 365), »fule [urene, onde]« (s. 353, 356), »fortwilede« (s. 354, 355, 363), »slemme« (s. 354, 355), »offuergiffne [tøjlesløse]« (s. 355), og »gerige oc figende [begærlige] ... paa hanss død« (s. 357). De er »skalke« (s. 354, 365), som falder over Jesus, *agnus Dei*, »som grumme løffuer falde paa eth wskyldigt lom [lam]« (s. 350), og som bliver »glade som en wloff [ulv] der fange i [et] lam« (s. 351), når de ser ham taget til fange. De griber, binder, slår, råber, skriger, slæber, kærer og klager, spytter, ler, peger og skubber sig igennem hele prædikenens fortælling. De opfører sig »vmildelige [ondt]« (s. 342), »haardlige« (s. 342, 343, 352), »skadelige« (s. 353), og »spottelige« (s. 354). Jøderne beskrives således i et brutalt sprog på en meget negativ og utvetydig måde.

Pilatus finder Jesus uskyldig adskillige gange i prædikenen: f.eks. »Ieg kand ingen sag finde met denne mand som i haffue antuordet [overdraget] mig« (s. 344).¹⁸ Men han føler sig truet og presset af jøderne til at dømme Jesus:

Her effter vilde pilatus gerne hafft aarsage oc lempe til at giffue hannem løss fra iøderne thi han fornam [*indså*] hanss wskyldighed oc besindede at han icke kwnde dømme hannem till døde for vden stor synd Da iøderne det fornumme [*bemærkede*] Da robede [*råbte*] de alle oc sagde Lader dw hannem løss Da est [*er*] dw icke keyserens veen eller tro tienere Du vist [*ved*] vell at hwo [*hvem der*] sig kalder konge her i blant oss iøder Han siger mod keyseren i rom Der pilatus hørte disse ord Da ledde han ihesum aff raadhuset oc sette sig for en domstoll (s. 345)

Bisperne suarede hannem oc sagde Uii haffue ingen konge vden [*foruden*] keyseren Thi fryctede pilatus at de skulde kert [*klage om*] hannem for keyseren om han icke ville dømme hannem Han vilde oc haffue venskaff met iøderne oc mente at de skulde giffue hannem store penninge (s. 355)

Jødernes truende adfærd nævnes også i forbindelse med Jomfru Maria. Sammen med hendes ledsagere bliver hun udsat for angreb af jøderne: »de kaste sten oc vrenlighed aff rendestenen effter hanss verdige moder oc de andre marier oc Sancte hanss [*Johannes*]« (s. 352-53). Desuden er hun, Maria Magdalena, Maria Klopas' hustru, Johannes, Josef af Arimatæa og Nikodemus alle nødt til at holde deres aktiviteter hemmelige af frygt for jødernes hævn (s. 347, 367). Hele Jesu blodige lidelsesvandring gennem Jerusalems gader på vej mod Golgata er en forudsigelig og grusom sag. Han udsættes for foragt, tortur og bespottelser hele vejen, idet alle jøderne – »huer mand paa vegn« (s. 356) – håner, sparker og slår ham. Jerusalems folk svælger i vold.

Kristi pinere, ja, men er de ifølge Pedersen Kristi mordere? Pilatus fremstilles gang på gang som svag og manipuleret af de jødiske »høffdinge« og »bisper«, som vil give Jesus en »slem vdød faar [*voldsom død for sin*] løgn oc skalkhed« (s. 352). At det ikke er hele det jødiske folk, men kun deres ledere, der bærer ansvaret, antydes dog, da flere kvinder opsøger Jesu moder efter korsfæstelsen:

Siden komme der mange piger iomfruer och gode erlige quinder til hende paa strederne i staden oc græde oc suckede for hendiss store sorg oc drøuilse [*sorg*] mange andre gode menniske som ginge om kring henne græde oc sagde O huilken stor wret [*uret*] oc wlog [*uret*] er hende skeet i dag aff høffdingerne och dommerne her i

staden thii de lode henniss søn pine i hiel for vden all sag och brøde
(s. 369)

Der er ikke tale om, at lederne eller folket vidste, at Jesus var Gud – jøderne var uvidende – og i denne prædikens beretning var det de romerske soldater, der udførte selve korsfæstelsen. Ikke desto mindre erkendte jøderne deres ansvar, da de »robede Hanss blod skal komme offuer oss oc vaare børn« (s. 355). Brugen af modalverbbummet »skal« i citatet fra Matthæus 27. 25 gør, at erklæringen nærmest lyder som et profeti, der skal gå i opfyldelse, end en accept af ansvar.¹⁹ Dette råb om blod er ifølge Pedersen grunden til, at alle jøder – underforstået alle jødiske mænd – siden har lidt af »blodsot« [*menstruation*]: »Det skede oc saa aff gudz heffn Thii de finge og haffue alle blodsot saa lenge de leffue men[s] verden stonder.«²⁰ Et vigtigt element i prædikenen er, at Jesus beder »till gud fader«, mens han hænger på korset: »O gud forlad dem som mig pine thii ath de icke vide hwad de gøre« (s. 361). Pedersen vil have jøderne tilgivet.

Udlægningen følger således Augustinus' lære om jødernes rolle i Jesu død. De henrettede Jesus på grund af hans gudsbespottelse uden at vide, at han var Gud. Når det er sagt, kan man spørge sig, hvorfor Pedersen valgte at fremstille jøderne som så »skadelige i deriss forbandede had och awind« (s. 353). De beskrives konsekvent som voldelige personer og Pedersen begrænser sig ikke kun til Bibelen for at hente sit antijødiske materiale. Han benytter også kristne legender og sagn for at udfylde sin beretning. Beskrivelserne af jødernes djævliske adfærd bruges til at opstille en skarp kontrast til den tålmodighed, som Jesus viste ved at bære deres slag og foragt. Det er Jesu gode eksempel, som er prædikens centrale budskab. Tilhørerne opfordres til at tænke over hans lidelser – »O menneske betenck denne hanss sware [*hårde*] pine« (s. 354) – og at være taknemmelige for, at han gik så meget igennem for at frelse dem af deres synd. Ved at spille Jesu blod viser jøderne på en meget konkret og synlig måde, at Guds søn var født og døde som menneske. Han var af samme kød og blod som tilhørerne, og de skal identificere sig med ham og hans krop, som om de selv er sårede på grund af deres synd. Tilhørerne opfordres til skriftemål, bod og ydmyghed og menes at kunne bære alverdens modgang, sorg og smerte ved at tænke over Jesu sår og lidelse. Ved at betragte Jesu lidelser, som jøderne påførte ham, vil tilhørerne forbedre deres adfærd og undgå yderligere synd:

O huilke fortwilede oc offuergiffne [*tøjlesløse*] skalke vaare samme iøder som da gleddiss till at bespotte hannem der han saa ynkelige hustrugen [*pisket*] oc kroned vaar at han beuede [*rystede*] oc skalff aff vansmectilse oc kwld at han neppelige stonde kwnde [*kunne stå*] Her skal huert menniske i hukomme denne vbarmhertelige oc suare [*hårde*] hustrugelse oc kronelse oc alder største forsmedelse oc bespottelse som ihesus vor gud oc skabere led for vor salighedz skyld oc tacke hannem ydmygelige der faare [*derfor*] Oc bede at han intrycke vill samme sin pine i vaare hierte at wii hende idelige betencke mwe [*kan*] oss till hielp oc besker-melse mod alle synder oc dieffuelenss fristelset (s. 355)

Prædikenens formål er at bekæmpe synd og vække kærligheden til Gud og lysten til at følge i hans fodspor. Jødernes rolle i denne prædiken er at påføre Jesus de værst tænkelige sår, som han frivilligt og tålmodigt modtager for at kunne ofre sig selv og derved frelse menneskeheden. Jo større jødernes brutalitet, des større et forbillede har de kristne tilhørere i Jesus. Men selv disse bødler kan – ligesom tilhørerne – tilgives af Gud.

Gammel Kongelig Samling 1390, 4to

Håndskriftet dateres til den første halvdel af det femtende århundrede og indeholder vinterdelen af en postil – dvs. en samling af prædikener over de bibelske tekster, som bruges gennem kirkeåret – samt nogle få kortere religiøse tekster.²¹ Det stammer formodentligt fra det birgittinske kloster i Maribo, hvor det blev oversat fra svensk til dansk. Håndskriftets langfredagsprædikenen har Markusevangeliets kapitel 19 som sin perikope og »drikkeri« som sit emne. De tilsigtede tilhørere nævnes i indledningen som »ærlige gildebødre«, og det er deres hang til druk, som prædikenen har til formål at sætte en stopper for.

Prædikenen er struktureret omkring de tolv beske kar, som Jesus drak af under sine sidste timer. Karrene skal forstås metaforisk og symboliserer de lidelser, han blev udsat for af jøderne. For eksempel minder det første kar om, at den mand, der drak af det, var intet mindre end Guds søn. Det andet kar symboliserer den afvisning, han oplevede på jorden. Det tredje repræsenterer hans lidelse på korset, og så videre. Hvert kar er inddelt i tre mindre bægre, som tilføjer alle detaljerne om Jesu lidelse. Der er overraskende få bibelcitater i prædikenen, men man støder på mange

citater fra den hellige Birgitta (1301-73) og Bernhard af Clairvaux (1090-1153). Især Birgittas citater udgør en slags øjenvidneberetning, da de består af Jesu og Marias ord til hende – de er de ultimative autoriteter, når det gælder, hvad der skete og hvad jødernes rolle var. For eksempel forklarer Jesus:

som han siælfwer sagdhe sancta birghitte jødhænæ giordhe mech threggæ handæ pinæ køn ij mýnæ pinæ fførst træt meth hwilket jak war korsfæster ok flængder ok kronadher Annæn tidh jærnet meth hwilke the ginom stungo mýnæ hænder ok føter Thridiæ tidh gal-læns dryk hwilken the gaffuæ mech at drykke

(Som han selv sagde til Sankt Birgitta: Jøderne gjorde tre slags pine mod mig i min lidelse: 1) det træ, som jeg blev korsfæstet og pryglet og kronet med; 2) det jern, som de gennemstak mine hænder og fødder med; 3) den galdedrik, som de gav mig at drikke)²²

Maria tilføjer en levende øjenvidneberetning om sin søns lidelser:

Som jomfru maria sagdhe til sancte birghitte myn søns vwener the flængde hans ligheme som ren war aff hwæriæ synd ok smittæ swa grymmelighe at jak sa hans ligheme slaghen ok flængder alt til ref-fuen swa at hans reeff syntes bar ok æn thet som beskeræ war at see nar giislærnæ igendroghes tha ristædhes hans køt ok slitnædhe aff them swasom jordh for ardh (s. 174-75)

(Som Jomfru Maria sagde til Sankt Birgitta: Min søns uvenner piskede hans legeme, som var rent for enhver synd og besmittelse, så grusomt, at jeg så hans legeme slået og pisket ind til ribbenene, så at hans ribben sås tydeligt. Og dertil det, der var bitrere at se: når piskene blev trukket tilbage, da blev hans kød skåret og sønderrevet som jord af en plov)²³

I starten af prædikenen er mange af de ydmygelser og pinsler, som Jesus udsættes for, beskrevet i passiv form. Han blev pryglet, slået og bespyttet, uden at de aktører, som udførte handlingen, fremhæves. Men halvvejs igennem prædikenen bliver jøderne udpeget som de ansvarlige for disse forbrydelser. Med undtagelse af en kort henvisning til Pilatus er her ingen romere. Det er jøderne, som dømte Jesus til døden, og det gjorde de »æy

aff barndoms brædzsko [*barnagtig hidsighed*] thy at the waræ aldrænæ [*voksne*] mæn ij jødhæ allmughen hwilke dødz radh samanlagdhæ mot [*som lagde råd om døden op mod*] hannem aff forthænkte [*gennemtænkt*] ok fulkommen ondzskæ« (s. 178). Man læser, at Jesus

tholde smælighestæ [*led den mest forsmædelige*] pinæ ok dødth ij mangæ mænniskæ asyn tha som megen almughe war saman kommen om høghetidhes dagh widæriæ [*videre*] draghen om gatunar fran een domaræ ok til annæn openbarlighe hædder [*hånet*] sputtædher ok gabbadher [*bespottet*] ok wtdraghen aff stadhen ok bar sit kors som røuære ælle thiuff (s. 178-79)

Jødernes fejring af pesach og befrielsen fra fangeskabet i Egypten sættes op over for Jesu tilfangetagelse og drab: »ij sammæ timen [*på samme tidspunkt*] som han frælstæ jødhænæ aff thrældom ok wtledde them ginom rødhæ haffuet ok inledde them ij bæstæ land [*det bedste land*] tha korsfæstæ the hannem« (s. 182-83). Man kunne tro, at forfatterens holdning ligger langt fra Augustinus – han taler om et kalkulerende folk – men ifølge Jesu forklaring til Birgitta, som citeres i prædikenen, sagde Jesus, »at jak war flater for [*selv skyld i*] myn dødth hwilken jak tholdæ [*led*] gernæ ok kallædhæ mech liwghæræ for myn kænnedom [*lære*]« (s. 181).²⁴ Ligesom Augustinus skrev, troede jøderne, at Jesus løj – de vidste ikke, at han var Guds søn.

Prædikenenens brutale sprog ligner meget det, man finder i Pedersens langfredagsprædiken, hvor jøderne også er grusomme, voldelige og vilde. De ydmyger Jesus på forskellige måder, bl.a. spytter de på ham over ti gange. Men modsat Pedersens prædiken anvendes dette fjendebillede som en slags parallelbeskrivelse af nulevende kristne, af selve publikummet endda, som ligeledes piner, håner og korsfæster deres Gud hver dag ved deres ugudelighed, synd og tilsidesættelse af de kristne idealer:

Thridiæ war at the ijgengulde hannem ont for got thy at han haffdhe wtualt jødhænæ til meere wærdughet æn noghet annet folk han gaff them bæstæ land ij allæ *werldennæ* war han wiste them sin wiliæ *medh* prophetenæ ok han frælstæ them afftæ aff liiffs wadhæ han waldæ sik een jomfrw til modher aff theræ slækt han *predigedhe* ok giordhe jærteknæ for them. Æn for thessæ godhgerningæ ok mangæ andræ tha wilde the ængeledh latæ hannem leffuæ æn the beddes aff domæren tha han wilde gefue *jhesus* løs æn the

bedhdes een mandræpæræ till liff ok jhesum til korsins dødh Swa gøræ nu mangæ ledhæ ok forbannædhæ synder mot guth hwilke han gør mangfalde godhgerningæ medh syndughæ mænniskæ Som *sancta paulus* sigher at the *amen* tidh korsfæstæ gutz søn ok haldæ hannem for gab ok hon Ok nu mædhen then *som* forwanz medh twa æller thre witnæ at haffuæ brutit moysi logh han skule dø wden al miskund O hwre meghet hardhæræ pinæ the forskulde som forsma gutz søn medh thet at the syndæ mot hans budhordh Ok thy kærer guth rætwislighe medh propheten offwer syndughe mænniskæ ok sigher hwat æy ijgengældz ont for got thy at the groffwæ graff for myn siæl swiglighe ok lønlighe ok sattæ for mech manga dødz forsat (s. 176-77)

(Det tredje punkt var, at de betalte ham med ondt for godt. Han havde udvalgt jøderne til større værdighed end noget andet folk. Han gav dem det bedste land, der var i hele verden. Han viste dem sin vilje gennem profeterne, og han frelste dem flere gange af livsfare. Han udvalgte sig en jomfru af deres folk som sin moder. Han prædikede og gjorde undere for dem. Men til gengæld for disse gode gerninger og mange andre, da ville de på ingen måde lade ham leve. Men de bad dommeren, da han vilde løslade Jesus, de udbad sig, at en morder [Barabbas] skulle leve, og Jesus skulle lide korsdøden. På samme måde handler mange lede og forbandede syndere nu mod Gud, syndige mennesker, som han gør mangfoldige gode gerninger imod. Som Sankt Paulus siger: De korsfæster Guds søn for anden gang og spotter og håner ham. Og se nu: mens den, som med to eller tre vidner blev fældet som skyldig i at have brudt Moses' lov, han skulle dø uden nogen barmhjertighed. O hvor meget hårdere pine har de fortjent, som forsmår Guds søn derved, at de synder mod hans bud! Og derfor klager Gud med rette gennem profeten over syndige mennesker og siger: Mon ikke ondt gives til gengæld for godt? For de gravede en grav for min sjæl med svig og hemmelighed, og de lagde mange planer for min død)

Denne direkte sammenkobling mellem jødernes onde handlinger og nulevende kristnes syndighed er et typisk træk i Birgittas *Åbenbaringer* og birgittinsk litteratur. Håndskriftet stammer som sagt formodentligt fra det birgittinske miljø i Maribo, og det er tydeligt inspireret af Birgittas *Åbenbaringer* og hendes optagethed af det moralske forfald – i dette til-

fælde gildebrødrenes druk – som hun så i samfundet omkring sig. *Åbenbaringerne* citeres ofte i birgittinske prædikener. I sine egne skrifter fremstillede helgenen ikke jøderne som de stereotyper, der var populære andetsteds i det fjortende århundrede, f.eks. som ågerkarle, hostieskændere, børnemordere, giftblandere osv. De optræder stort set kun i nytestamentlige omgivelser for at trække en parallel mellem deres onde handlinger og Birgittas trosfællers egen hån mod Jesus (f.eks. Liber I, revelatio 37). Birgitta anvender Kristi mordere-motivet for at belyse sine samtidskristnes forsømmelse af deres tro og for at kalde dem til et liv i gudelighed og fromhed.²⁵ Selve paven sammenlignes med de jødiske korsfæstere i Birgittas *Åbenbaringer*:

Du er mere afskyelig end jøderne. De korsfæstede kun mit legeme. Men du korsfæster og straffer mine udvalgte sjæle, for hvem din ondskab og din syndighed er bitrere end noget sværd (Liber I, revelatio 41:16)

At Birgitta *kun* anvendte jøderne i deres rolle som Kristi mordere for at skabe en slags relief eller et spejl for at revse sine trosfæller, er dog ikke ensbetydende med, at hun var venlig stemt over for jøderne. I en åbenbaring går hun endda så langt, at hun sammenkobler dem med djæveln (Liber IV, revelatio 61: 21-22). For Birgittas læsere og denne prædikens tilhørere var dét, at blive sat i samme bås som de korsfæstende jøder eller at blive beskrevet som ondere eller mere ugudelige end jøderne, nok til at beskæmme dem og lede dem til et liv i hengivenhed og gudfrygtighed. Jøden i rollen som Kristi morder anvendes her som et symbol på ondskab og en metafor for ukristelig og umoralsk adfærd.

Den negative skildring af jøder i disse prædikener blev styrket gennem andre medier som teater og kunst. Et af de vigtigste må have været det religiøse drama, men der er desværre ikke overleveret nogle eksempler fra den danske middelalder. Der er dog mange kalkmalerier med karikerede figurer, der er umiskendelig stereotypisk jødiske: krum næse, rødlig teint, langt hår, skæg (ofte samlet i to spidser), afbildet i profil med en gabende mund og iført en jødehat.²⁶ Malere gjorde brug af en paneuropæisk visuel kode, hvilket gjorde det muligt for kirkegængere utvetydigt at identificere disse figurer som jøder. Derudover fungerede de i samspil med prædikener. Når »bødler«, »ågerkarle« eller »djævlens afkom« blev nævnt i kirken, selv om ordet »jøderne« ikke blev udtalt, stod tilhørerne i et rum, hvor Kristi mordere, ågerkarle og Satans ledsagere var afbildet på

væggene omkring dem som jøder. De ville have set forbindelsen øjeblikkeligt. Denne sammenkobling af jøder og anti-kristne var så tydelig og altomfattende, at den må have indprentet sig dybt i danskernes syn på verden. Befolkningens bevidsthed var mættet med billeder og afbildninger af jøder med groteske træk, som bespottede Jesus, pryglede ham og naglede ham fast til korset. De ville endda have set jøder i rollen som Longinus, der stak Jesus i siden med en spyd.²⁷ Konfronteret med så megen antijødisk propaganda er det svært at forestille sig, at tilhørerne ville have været særlig opmærksomme på de finere detaljer i prædikantens argumentation om skyld, ansvar og tilgivelse.

Jesu Passionsvandring

Hær begynnes the fæmthen stæder som wor herre tolde syn pyne paa [herefter *Jesu Passionsvandring*] er en andagtstekst, der beskriver de femten steder (»stationer«) på Jesu lidelsesvej. Der er i alt tre danske versioner med små indbyrdes forskelle: 1) Gotfred af Ghemens tryk fra 1509 med 28 blade; 2) en nu tabt version fra ca. 1500, som er overleveret i en afskrift fra det 18. århundrede; 3) håndskriftet AM 21, 4to, bl. 184v-192r i Den Arnamagnæanske Samling i København fra 1475-1500. Det er Ghemens version, som jeg bruger i denne artikel.

Jesu Passionsvandring står i en lang række andagtstekster, hvis ophav er Pseudo-Bonaventuras *Meditationes Vitae Christi* (ca. 1300). Disse tekster tilbyder læseren meget præcise beskrivelser af Jesu lidelser og bødlerens grusomhed, og det stærke billedsprog vækker læserens empati.²⁸ Teksten er struktureret omkring de femten steder i Jerusalem, hvor Jesus led, og som blev flittigt besøgt af hans moder i de femten år, hun levede efter Kristi himmelfart.

Jesu lidelser betragtes gennem Marias øjne, og det er i hendes fodspor, læseren går. Man deltager således både i hendes søns smerter og elendighed og hendes egne. Jøderne holdes ene ansvarlige for begge dele. De spiller en central rolle i teksten og fremstilles som en flok grusomme og barbariske mordere. Pilatus er den eneste ikke-jøde i fortællingen, og når han finder Jesus uskyldig, overrækker han ham til jøderne, der efterfølgende dræber ham.

Det var »the w mildhe iøde[r]«, som fangede Jesus i Getsemane og ledte ham til byen »meth alsom største daare oc spot« (bl. a4r). Han bliver slået, sparket, pryglet, pisket og hånet gentagne gange af jøderne, som derud-

over trykker tornekronen så hårdt ned over hans hoved, at »kronen ind gick oc iessen han opsprack oc hiernen han vd[f]løth saa ath the thorne ther ind gick at hans welsignede anlede [*ansigt*] the møthes wedh tynninghen [*tindingen*]« (bl. c2v). De spytter og rækker hånende tunge ad ham og opfører sig som vilde dyr: »Wor herre ihesus cristus stodh saa toligh [*tålmodigt*] blandh them som eth faar ther stonder [*står*] i blant alsom grommeste wlfue« (bl. b2v). De forhindrer Maria i at trøste sin søn ved at skubbe hende bort. Hun henvender sig til Johannes og klager:

tha kom wor herre ihesu cristhi moder iomfrw maria och wille husswale [*trøste*] sijn kære søn och bære korsset met hannum Hun motthe icke komme til hanum for iøderne Alle iøderne støtte henne och skode [*skubbede*] heme bort Vden [*undtagen*] sanctus iohannes ewangelista han tog i mod henne oc husswalede [*trøstede*] henne hun talede til hannum oc sagde iohannes iohannes Aldri wiste ieg at engel lin kunne siæ wsand han talede til meg oc sagde Heel maria thu æst met naade herre ær met teg Sennelige [*Sandelig*] siær ieg teg iohannes At iegh ær opfult meth alsom mesth anger och drøwelse [*sorg*] och herren ær lucht fraa [*holdt fra*] megh han ær i dagh i the wmijlde iøderne hender och the pyne oc plawe hannum tijl døde (bl. c4v-d1r)

Som en yderligere ydmygelse tvinger jøderne Jesus til at danse nøgen:

Ther iøderne soo ath han war saa ynkelijge och saa ledher [*hæslig*] giort aff sith eghet blod the mente ath han kunne icke løbe Tha toghe the hannum nøghen i theris hender oc dantze met hannum oc sprunge meth hannum aff spot och spee (bl. d3v-d4r)

Og selv efter korsfæstelsen fortsætter de med deres bespottelse ved at vanhellige hans lig:

icke wore the vmilde iødher øffreth treth [*tilstrækkelig trætte*] aff hans pyne the løbe om kringh korsset oc samem sanckede [*samlede sammen*] the døde mens been som til foren wor wndliuedhe [*hærettede*] paa then stadh och kaste oppa korsset tijl wor herre iesum (bl. e2v-e3r)

Det gentages mange gange, at det var *alle* jøderne, der var involverede i disse overgreb og i korsfæstelsen: »Alle iøderne støtte henne oc skode

henne bort« (bl. c4v), »alt thet folck ther wor i staden the kaste at hannum drek [*snavs*] oc dyn [*skarn*] som man pleyer at steene wdedes [*forbryderiske*] menniske met« (bl. d1v), »Tha roppte och iøderne alth sammen« (bl. a4v), og »tha roppte alle iøderne meth een hyw røsth« (bl. b4v). Det er også alle jøderne, der forlanger, at Jesus bliver korsfæstet:

tha rophte all iøderne oc sagde seer oc skuder [*betragt!*] thenne loynere och swijgere som segh kaller at wære iødes konijng gijffwer dom offuer hannum tha ropthe the annen syn [*for anden gang*] alle samen oc sagde Crucifige Crucifige thet ær sa meget Korsfester Korsfester hannum oc døder hannum tijl døde (bl. d3v-d4r)

Deres fælles skyld i henrettelsen understreges, da Pilatus overrækker dem Jesus:

Tha togh pilatus hannum nøgen i syne hender oc fuldhe hannum wdh tijl al folketh oc sadde Jeg kan ingen sag finne met thenne mand ther hanum [*som han*] bør vndliffues [*henrettes*] fore men tage i hannum oc hudstruger [*pisk!*] hannum oc gører aff hannum huad i wille tha tog pilatus watn i en mwlwe [*skål*] oc todhe [*vaskede*] syne hender oc sagde saa Vskyldigh wil ieg wære i thenne mantz dõt och blodh som thette watn rensser mijne hender tha roppte alle iøderne meth een hyw [*høj*] røsth oc sagde hans blod thet scal gaa offuer oss oc ofuer wore børn Amen (bl. b4v-b5r)

Forhånelser, som ellers udføres af de romerske soldater, tilskrives her jøderne. Det er kun jøder, der spytter på ham, og det er jøder, som »doblede [*spillede*] om hans kleder hwelke som them sculle beholde« (bl. d4v).²⁹ Det er en jøde, som giver Jesus eddike og galde at drikke (bl. e3v),³⁰ og det er jøderne, som leder »en blijnder man som hedh longinus« (bl. f3v) – formodentligt også en jøde – til at stikke Jesus i siden med sit spyd.³¹ Mest bemærkelsesværdigt er dog, at det er jøderne, som lægger ham på korset og nagler ham fast med nagler, de har gjort stumpe for at forøge hans lidelse:

tha igenem slo iøderne wor herre ihesu høgre hand met een stompt iern naule saa ynkelighe och saa hordelige at naufflen indgick oc blodet wdspranck [*sprøjtede ud*] (...) the[r] the haffde korssfest then al som megtigeste gudh tha opreysde the korset op i een sten (bl. e2r-v)³²

Ved at anvende Marias synsvinkel i *Jesu Passionsvandring* bliver beretningen mere umiddelbar og levende. Det er vanskeligt ikke at blive berørt af en ung mands tragiske død set gennem hans moders øjne. De rørende beskrivelser viser, at Maria lider, som det kun er muligt for en moder – han er *vir dolorum* og hun er *mater dolorosa*. De vækker medlidenhed og medfølelse hos læseren, men denne inddragelse omfatter ikke jøderne, der står i stærk kontrast til Maria. Jøderne viser ingen tegn på anger eller omsorg, og de er ikke kun skyld i Jesu smerte, men de vælger også at holde sig uden for ethvert følelsesmæssigt fællesskab. Mens læseren reagerer på teksten med medlidenhed, svælger de fremstillede jøder i en makaber verden af blodudgydelse og tortur. De er i bedste fald »mangelfulde mennesker uden hjerte«. ³³ På denne måde skaber *Jesu Passionsvandring* et meget stærkt modsætningsforhold: Maria er symbolet på renhed, omsorg og moderskab, mens jøderne er beskidte plageånder og mordere. En lignende kontrast skabes mellem Jesu skønhed og den forfærdelige tilstand, som jøderne påfører ham:

O thu alsom benediede antlede [*allermest velsignede ansigt*] thu wast klare en [*var klarere end*] noger sool och alle the engle [*engle som*] i hemmerige ære the attraade ath see tegh Nw esthv [*er du*] giort dome[r] [*blind*] aff thin egen hierne oc blodh oc thet lede iødhe spoth som ær spyt paa teg (bl. g1r)

Af de tre undersøgte tekster er Gotfred af Ghemens uden tvivl den mest ekstreme, både hvad angår sprog og dæmoniseringen af jøder. De bærer alene det fulde ansvar for mordet på Kristus. Jesus beder »sijn hellige fader« om at tilgive dem, der korsfæstede ham, »forti the vide [*ved*] icke hwad the gøre« (bl. e3r), men sætningen forsvinder i tekstens jødehadiske fremstilling. Jøderne hører ikke til menneskeheden og de ejer ikke menneskelige følelser. Læserens synd kan på ingen måde måle sig med deres. Selv om de ikke vidste, hvem det var, de dræbte, handlede de målrettet uden opfordring af deres ledere. Jødernes grove sadisme anvendes ligesom i Christiern Pedersens langfredagsprædiken til at skabe kontrast til Jesus og her især Maria. De blodige beskrivelser skal skabe levende billeder hos læseren, som kan anvendes til meditation og andagt. Jøderne tillægges alt, hvad der er urent eller forbudt: spyt og blod, hån og ydmygelse, vold og tortur, og den brutale fremstilling skaber bånd til læseren på forskellige niveauer. Ved at fokusere på jødernes vold og Jesu påførte smerter kunne de kristne identificere sig med en meget menneskelig Je-

sus, internalisere oplevelsen af hans passion og derved opnå katarsis og en følelse af frigørelse.

Konklusion

De tre tekster har en del tilfælles – først og fremmest at de lægger ansvaret for korsfæstelsen på jøderne, som fremstilles som Kristi mordere. Men teksterne er ikke enige om, hvorvidt jøderne skal fordømmes for det. Ifølge Christiern Pedersens prædiken skal jøderne tilgives, fordi de ikke vidste, hvad de gjorde. Pedersen bruger jødernes voldelige handling til at fremstille Jesus som et inspirerende eksempel på tålmodighed og ydmyghed. I *Jesu Passionsvandring* opfordres læseren til at identificere sig med Jesus og især med hans moder. Beskrivelsen af volden og jødernes ondskab er ekstrem, og jøderne ligner mere monstre end mennesker. Det er klart, at tekstens formål er et andet end Christiern Pedersens. Der er her tale om privat andagt og derfor er det en anden følelse, der skal opnås. I GkS 1390, 4to er billedet af de onde jøder, der myrder Kristus, vendt mod tilhørerne. Her er det nemlig jøderne, ikke Jesus, tilhørerne revses for at ligne – et chok, som skal skræmme dem væk fra deres umoralske adfærd og tilskynde dem til et fromt liv. I alle tre tekster anvendes der det samme ordforråd og det samme billedsprog til at beskrive Kristi mordernes udseende og handlinger. Jøderne står som det omvendte ideal af menneskeheden og repræsenterer et farligt negativ af Guds verden.

Kristi mordere-motivet er et eksempel på, hvordan jøder i middelalderen blev (mis)brugt af danske forfattere til at opnå forskellige effekter. Motivet var tilpas flydende og var derfor det perfekte redskab for kirken til at markere grænserne for *vita christiana* og for at skabe en passende åndelig følelse hos befolkningen. For at formidle denne følelse har passionsberetningerne brug for de morderiske jøder, for mordet på et uskyldigt offer kræver en skurk, som er nedrig nok til at udføre en sådan handling. Længe før Danmark blev kristnet, blev jødebilledet formet med henblik på at skabe en passende modsætning til Jesus. Dette fjendebillede kunne anvendes på flere måder: det kunne vise Guds tilgivelse, det kunne anvendes som målestok for tilhørernes eller læsernes synd og gudfrygtighed, det kunne skabe et billede af en frygtindgydende »anti-verden« uden Kristus, og det kunne skabe en kontrast til Jesu gode eksempel som tålmodig og ydmyg. Endelig kunne fjendebilledet også fungere som modtageren af psykologiske projektioner af det urene og forbudte. Dette er en

meget uhomogen blanding af anvendelsesmuligheder, men de er blevet en integreret del af den kristne (og dermed danske) verdensopfattelse. Passionsberetningen er ikke bare en hvilken som helst fortælling – den er kristendommens kernefortælling og dens stiftende *mythos*. Men den udformning af beretningen, som vi har set i de tre undersøgte tekster, har vist sig at være yderst skadelig, og den har udbredt antijødedom og antisemitisme med de værst tænkelige konsekvenser. Hvis man skal tro resultaterne fra adskillige rundspørger i nyere tid, lever billedet af jøderne som Kristi mordere i bedste velgående.³⁴

Noter

1. *Mariaklagen efter et runeskrevet Haandskrift-Fragment i Stockholms kgl. Bibliotek*, udg. af Johannes Brøndum-Nielsen og Aage Rohmann (København, 1929), s. 22 [min oversættelse].
2. For eksempel er det jøderne, ikke romerne, som korsfæster Jesus i følgende bønner: *Middelalderens danske Bønnebøger*, udg. af Karl Martin Nielsen, 5 bd. (København, 1945-82), I, s. 124 (nr. 30d); II, s. 290 (nr. 334i), s. 307 (nr. 343f); III, s. 85 (nr. 441j), s. 89 (no. 443b), s. 90 (nr. 443d-e), s. 106 (nr. 463), s. 320 (nr. 686); IV, s. 51-55 (nr. 857l) s. 160 (nr. 925f), s. 162 (nr. 925n), s. 394 (nr. 1130c), s. 436 (nr. 1154c). Den anonyme forfatter til andagtsbogen *Siæla trøst* (ca. 1425) skriver: »judhane the hafva honum pint oc corsfæst«; *Sjælens Trøst* („*Siæla Trøst*“) (*Cod. Ups. C 529 og Cod. Holm A 109*), udg. af Niels Nielsen, 2 bd. (København, 1937-52), I, s. 29. Og i Christiern Pedersens *Vor Froe Tider* læser vi, »ath de vmildhe [onde] grumme iøder mwe [kan] gribe mig sla mig træde migh vnder deriss føder hustruge [piske] mig Oc syden pine migh till døde och plath [ligefrem] vdsløcke mit naffn«; *Christiern Pedersens danske Skrifter*, udg. af Carl Joakim Brandt og Th. Fenger, 5 bd. (København, 1850-56), II, s. 361; jf. også s. 398, 400, 407, 361 [herefter: Pedersen, *Danske Skrifter*].
3. I *Mandevilles rejser* – et værk, som beskriver en engelsk ridders fiktive rejse til Østen – skriver forfatteren, at muslimer ikke tror på, at Jesus døde (jf. Koran 4. 157-58). Han nævner ikke romerne, kun jøderne, som korsfæstere i denne sammenhæng: »Jtem siæ [Ligeledes siger] Saracener, at Iødernæ æræ vantro och gioræ illæ, at the ikcæ villæ thro Ihesum, som thøm aff gud sendher wor. Te thro [tror] oc ikcæ, at han villæ ladæ sek pinæ af Iødernæ, men at Ihesus ford [for] til hemmærygiss, och Iødernæ pintæ een annen«, *Mandevilles Rejse i gammeldansk Oversættelse tillige med En Vejviser for Pilgrimme efter Håndskrifter udgiven*, ved Marcus Lorenzen (København, 1882), s. 65-66.
4. Eksempler på, at jøder pisker Jesus: Skibby, Roskilde (ca. 1325-50); jøder bespottet Jesus: Hjembæk, Sjælland (1400-25) og Sanderum, Fyn (ca. 1500); jøder korsfæster Jesus: Råsted, Jylland (ca. 1200). Se <http://www.kalkmalerier.dk>.

5. Eric Werner, »Melito of Sardis, First Poet of Deicide«, *Hebrew Union College Annual*, 37 (1966), s. 191-210.
6. *Melito of Sardis*, »On Pascha« and *Fragments*, udg. af Stuart G. Hall (Oxford, 1979), strofe 72 [min oversættelse].
7. *Melito of Sardis*, »On Pascha« and *Fragments*, strofe 82. Ordspillet går på, at den sidste del af navnet *Israel* (ישראל) lyder lidt som *ra'a 'el* (ראה אל), »(han) så Gud«.
8. Jøderne beskrives som uvidende i f.eks. Luk 23. 34; ApG 3. 17; 1 Kor 2. 8; og som vidende i f.eks. Matt 21. 33-39; Joh 9. 39-41; Joh 15. 22-25.
9. Augustinus, *Enarrationes in Psalmos*, 63. 4 i *Patrologia latina* 36, sp. 762-63 [min oversættelse].
10. Anselm, *Cur Deus homo*, 1. 9 i *Patrologia latina* 158, sp. 370-73 [min oversættelse].
11. Pierre Abélard (1079-1142) udviklede denne tanke endnu mere. I *Scito te ipsum* skrev han, at det ikke er muligt at synde uvidende. Da jøderne ikke vidste, hvem Jesus var, kunne de ikke have syndet ved at korsfæste ham. Faktisk ville de ifølge Abélard have syndet, hvis de ikke havde slået ham ihjel, fordi de så ville have handlet mod deres samvittighed. Abélards udsagn havde dog meget begrænset gennemslagskraft. Hans frikendelse af jøderne som Kristi mordere var da også en af anklagerne, der blev bragt imod ham, da han blev dømt for kætteri i 1140.
12. *Dialogus contra Iudaeos*, 10 i *Patrologia latina* 157, sp. 646.
13. Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, 3, 47. 5; her oversat fra den engelske version: <http://www.newadvent.org/summa/4047.htm>.
14. For en gennemgang af historien om Kristi mordere se John Dominic Crossan, *Who Killed Jesus? Exposing the Roots of Antisemitism in the Gospel Story of the Death of Jesus* (San Francisco, 1996) og Jeremy Cohen, *Christ Killers: The Jews and the Passion from the Bible to the Big Screen* (Oxford, 2007).
15. Om Christiørn Pedersens liv og værk se Carl J. Brandt, *Om Lunde-Kanniken Christiørn Pedersen og hans Skrifter* (København, 1882) og Jens A. Jørgensen, *Humanisten Christiørn Pedersen: En præsentation* (København, 2007).
16. Pedersen, *Danske Skrifter*, I, s. xiii.
17. Pedersen, *Danske Skrifter*, I, s. 350-51. Blandt de andre pinsler, som findes beskrevet i prædikenen, men som ikke kan findes i evangelierne, nævnes Jesu »hemmelig pine« den første nat han tilbragte i fangeskab (s. 351), hans mishandling foran dommerne (s. 351, 353) og detaljer om hans kroning (s. 358) og korsfæstelse (s. 358-59).
18. Jf. senere på s. 344 og to gange på s. 345.
19. Jf. det græske »Το αίμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν« (dvs. *det blod hans over os og over de børn vores*, uden verbum) og moderne danske: »Hans blod komme over os og over vore børn« (med konjunktiv).
20. Pedersen, *Danske Skrifter*, I, s. 355-56. Om jødiske mænds menstruation se Irvn Resnick, »Medieval Roots of the Myth of Jewish Male Menses«, *Harvard Theological Review*, 93 (2000), s. 241-63; Willis Johnson, »The Myth of

- Jewish Male Menses», *Journal of Medieval History*, 24 (1998), s. 273-95; Bettina Bildhauer, »Blood, Jews, and Monsters in Medieval Culture«, i *The Monstrous Middle Ages*, red. af Bettina Bildhauer og Robert Mills (Toronto, 2003), s. 75-96.
21. Udgivet af Carl Joakim Brandt, *Kirkeårets Søndags-Evangelier med Udlægelse fra Advent til Langfredag* (København, 1865), s. 148-63; og af Gustaf E. Klemming og Bertil Ejder, *Svenska medeltidspostillor*, 8 bd., Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 23 (Stockholm, 1879-1974), VIII, s. 172-87. Angående dateringen se Britta Olrik Frederiksen, »Et forsøg til datering af det gammeldanske postilhåndskrift GkS 1390 4to«, i *Oppa swänzsko oc oppa dansko: Studien zum Altnordischen*, red. af Harry Perridon og Arend Quak (Amsterdam, 2006), s. 151-206.
  22. *Svenska medeltidspostillor*, VIII, s. 181. Jf. Birgitta, *Åbenbaringerne*, Liber I, revelatio 30: 2.
  23. Jf. Birgitta, *Åbenbaringerne*, Liber I, revelatio 10: 17.
  24. Jf. Birgitta, *Åbenbaringerne*, Liber I, revelatio 30: 2.
  25. Se Jonathan Adams, *Lessons in Contempt: Poul Ræff's Translation and Publication in 1516 of Johannes Pfefferkorn's The Confession of the Jews* (Odense, 2013), s. 29-36.
  26. Se eksempler i Ulla Haastrup, »Jødefremstillinger i dansk middelalderkunst«, i *Danish Jewish Art: Jews in Danish Art*, red. af Mirjam Gelfer-Jørgensen (København, 1999), s. 111-67 og Ulla Haastrup, »Representations of Jews in Medieval Danish Art – Can Images Be Used as Source Material on Their Own?«, i *History and Images: Towards a New Iconology*, red. af Axel Bolvig og Phillip Lindley (Turnhout, 2003), s. 341-56.
  27. Longinus bliver også repræsenteret som jøde i tre danske kalkmalerier: Keldby, Roskilde (ca. 1325), Skibby, Roskilde (ca. 1359) og Jetsmark, Jylland (1474). Se <http://www.kalkmalerier.dk>.
  28. I sin *Sanselig senmiddelalder* (Århus, 2012), s. 335 beskriver Pil Dahlerup Gotfred af Ghemens *Jesu Passionsvandring* som en Vadstena-korsvej fra det birgittinske miljø. Denne opfattelse deler jeg ikke. Jeg skal ikke fremlægge mine argumenter her, og det er tilstrækkeligt at sige, at på trods af muligheden for birgittinsk indflydelse nogle steder i teksten mangler de to mest påfaldende og unikke detaljer fra Birgittas åbenbaringer om korsfæstelsen, nemlig at Jesus blev fæstnet til korset, mens det stod oprejst, og at der blev hamret to nagler – ikke kun én – gennem hans fødder (Birgitta, *Åbenbaringerne*, Liber VII, revelatio 15).
  29. Jf. Johannesevangeliet kapitel 19. 23-25.
  30. Jf. Matthæusevangeliet kapitel 27. 34; Salmernes Bog kapitel 69. 21.
  31. Jf. Johannesevangeliet kapitel 19. 34.
  32. Jf. Matthæusevangeliet kapitel 27. 30.
  33. Miri Rubin, *Emotion and Devotion* (Budapest, 2009), s. 104 [min oversættelse].
  34. 1966: Ca. 50% af de adspurgte amerikanere mente, at jøderne havde ansvar for korsfæstelsen, at det var derfor, de blev straffet af Gud, og at jøderne selv

var skyld i deres lidelser. Kilde: Charles Glock og Rodney Stark, *Christian Beliefs and Antisemitism* (New York, 1966).

2003: Ca. 37% af de adspurgte amerikanere mente, at jøderne havde ansvar for korsfæstelsen, mens 16% ikke vidste eller nægtede at svare. Kilde: Gary A. Tobin og Sid Groeneman, *Anti-Semitic Beliefs in the United States* (San Francisco, 2003).

2005: Over 20% af de adspurgte fra 12 europæiske lande mente, at jøderne havde slået Jesus ihjel. Kilde: Anti-Defamation League, *Attitudes towards Jews in 12 European Countries* (New York, 2005).

2005: Over 30% af de adspurgte amerikanere mente, at jøderne havde slået Jesus ihjel. Kilde: Anti-Defamation League, *American Attitudes towards Jews: An Anti-Defamation League Survey* (New York, 2005).

2007: 10,8% af de adspurgte amerikanske universitets-studerende var stærkt enige i, at jøderne havde slået Jesus ihjel. 12,9% mente, at jøderne bar det største ansvar for hans korsfæstelse. Kilde: Kenneth I. Pargament og andre, »They Killed Our Lord: The Perception of Jews as desecrators of Christianity as a Predictor of Anti-Semitism«, i *Journal for the Scientific Study of Religion* 46, 2 (2007), s. 143-58.